

РОЗДІЛ 1

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ І ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В АПК

УДК 631.22(477):291.13:141

ФЕРМЕРСТВО В УКРАЇНІ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ

Г. Черевко, д. е. н.

*Львівський національний аграрний університет,
Жешувський університет*

Постановка проблеми. Фермерство в сучасній Україні виникло як результат абсолютно непродуманих реформ в аграрному секторі економіки і в тих умовах, у яких відбувався цей процес, воно було приречене швидше на животіння і виживання, ніж на ефективне функціонування. Адже кожне явище (фізичне, хімічне, політичне, економічне тощо) для свого розвитку потребує відповідних чинників. Якщо вся історія США пов'язана з фермерською формою господарювання в аграрному секторі економіки, то це зовсім не означає, що саме вона мала стати основною в Україні. Тим паче, що в історії України як колишньої республіки Радянського Союзу є «чорні» сторінки, коли реальних на той час високоефективних фермерів обізвали куркулями і вивезли в Сибір або знищили фізично. Сучасний етап розвитку фермерства в Україні демонструє абсолютно низьку участь держави у створенні умов для функціонування фермерських господарств, що відповідним чином негативно позначилося на цьому процесі. Ситуація в аграрному секторі України поки що характеризується домінуванням великих агрохолдингів, які спроможні вести бізнес навіть в умовах складної економічної ситуації. Вони не мають таких проблем зі збутом продукції, доступністю до кредитів та державної допомоги, які мають дрібні фермерські господарства. Тому проблема на сьогодні полягає у визначенні реальної ролі фермерства в країні та можливих перспектив його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та ефективного функціонування фермерських господарств в Україні активно досліджували багато науковців, серед яких на особливу увагу заслуговують такі, як В. Гарбар, Ю. Губені, В. Збарський, В. Липчук, Ю. Лупенко, П. Макаренко, М. Малік, Л. Суліменко, Т. Яворська та ін. У їхніх публікаціях певною мірою узагальнено передовий світовий досвід становлення та розвитку фермерських господарств, їх особливості як організаційної форми господарювання, аспекти державного регулювання діяльності. Зокрема розглянуто питання економічної сутності поняття сталого розвитку фермерських господарств [1], можливості їх участі в інтеграційних процесах [5] у різних моделях аграрної економіки [6] та процесах кооперації [7], ефективності державної підтримки їх розвитку і функціонування [11], а також

диференціації сільського господарства за розміром суб'єкта підприємницької діяльності та визначення місця фермерських господарств у цій системі [12]. Однак існуючий на сьогодні рівень ефективності та інноваційності українських фермерських господарств формує широке поле для подальших наукових досліджень у напрямі пошуку раціональних шляхів їх розвитку та визначення місця у перспективі.

Постановка завдання. Ми ставили завдання окреслити можливі шляхи подальшого розвитку фермерських господарств в Україні з врахуванням закордонного досвіду, їх місце й роль у виконанні завдань аграрної економіки.

Виклад основного матеріалу. Основна офіційна мета створення фермерських господарств в Україні – збільшення обсягів продовольчих фондів держави і підвищення добробуту сімей селян на основі їх участі в підприємницькій діяльності [8]. Законодавчою базою створення, діяльності та припинення діяльності фермерських господарств є Конституція України, Земельний кодекс України, Закон України «Про фермерське господарство» та інші нормативно-правові акти України.

Динаміка та успіхи фермерства в Україні. Фермерські господарства в Україні стали активно розвиватися на початку 90-х років минулого століття. Якщо в 1990 р. було зареєстровано лише 82 таких господарства, які у своєму користуванні мали 2 тис. га сільськогосподарських угідь, то протягом наступних п'яти років їх кількість зросла до 34,8 тис., а площа угідь – до 786,4 тис. га. За підсумками 2014 р. кількість зареєстрованих фермерських господарств в Україні становила 32,1 тис., що на п'яту частину менше, ніж роком раніше, у користуванні фермерів перебувало 4,7 млн га сільськогосподарських угідь, що більше порівняно з попереднім роком на 6%, або майже на 13 % від загальної площі сільськогосподарських угідь [7]. При цьому середня площа сільськогосподарських угідь одного фермерського господарства становила у 2014 р. 146,5 га; площа ріллі – 141,4 га. У середньому на одне господарство припадало 2,9 працівника, в тому числі 1,8 найманого.

Станом на 1 липня 2015 р., за даними реєстру Агродержстатслужби України, кількість зареєстрованих господарств становила 39,5 тисяч. При цьому розміри угідь зменшилися. На середину поточного року в користуванні таких господарств перебувало 4,4 млн га сільськогосподарських угідь [7]. Сьогодні в Україні є близько 43 тис. фермерських господарств. Вони обробляють понад 4,5 млн га орної землі. У середньому на кожне господарство припадає 105–110 гектарів. Так, на Закарпатті фермер може обробляти 3–5 га, а в Одеській, Миколаївській областях – 300–400 гектарів. Окремі ж фермерські господарства мають до 10 тис. гектарів [10].

Наразі більшість фермерів виробляють продукцію для продажу і лише частину залишають для власних потреб, на відміну від перших етапів виникнення і розвитку фермерства в Україні. Якщо загальна площа сільськогосподарських угідь фермерських господарств становить 4,5 млн га, то під зерновими культурами – 2,2 млн га, олійними – 1,5 млн га. Фермери також займаються вирощуванням цукрового буряку, картоплі, овочів, продовольчих баштанних культур, проте їх частка в структурі посівів у фермерських господарствах не перевищує 1 %. Лише 3% фермерських господарств спеціалізується на виробництві тваринницької продукції. Частка продукції рослинництва становить 93 %. До того ж обсяги виробництва продукції рослинництва зростають, а тваринництва – коливаються. Частка виробни-

цтва фермерами зерна у валовому виробництві України становить 12 %, соняшнику – 19 %, ріпаку – 18 %, сої – 16 %, продукції тваринництва за видами – від 1 до 3 %. Отже, фермери відіграють значну роль у забезпеченні потреб внутрішнього ринку та формуванні експорту [7].

Умови кредитування у нинішній період економічної та політичної нестабільності в державі є малопривабливими для фермерів. Ставки за кредитами банківських установ зі супутніми послугами перевищують 30 % річних. Система агрострахування, яка склалася в Україні, не відповідає сучасним світовим стандартам. До 2008 року держава ще якимось підтримувала агрострахування, у бюджеті закладали відповідні кошти, а зараз цього немає. Усю держдопомогу здебільшого перехоплюють великі холдинги. А прості фермери мати справу з чиновниками не бажають. Допомогти агросектору могло б повернення податкових пільг, переконують фермери. Та вони коштували б державі понад 30 млрд грн [3.]

Фермерство та його державна підтримка в Європі. Сьогодні представники малого і середнього бізнесу в Європі є середнім класом, який став міцною основою для стабільного розвитку економіки. У Євросоюзі налічується понад 20 млн підприємств малого і середнього бізнесу, які забезпечують понад половину загального обороту і доданої вартості. Кількість зайнятого населення в малому бізнесі Європи складає близько 70 %, що істотно знижує рівень безробіття.

Сільське господарство складає 10 % від загального обсягу ВВП Європейського Союзу, займає велику частину площ і стимулює розвиток сільських територій. Приблизно 80 % сільськогосподарських підприємств – родинні ферми, що стали основою, на якій була побудована єдина сільськогосподарська політика в Європі. Фермерство забезпечує населення якісними продуктами, а отже, стає ключем до європейської продовольчої незалежності. Малі підприємства досить оперативно стали займати ніші, які нецікаві крупним підприємствам. Це значною мірою допомагає європейським країнам долати економічний спад.

Система державної підтримки малих і середніх сільгоспвиробників в Європі почала формуватися ще півстоліття тому і була спрямована на усунення бюрократичних перешкод для бізнесу. Сьогодні субсидування сільського господарства ЄС – найбільш витратна стаття бюджету, яка складає приблизно 40 % [2].

Сільське господарство Німеччини здебільшого базується на дрібних родинних фермах, які практично повністю забезпечують внутрішній ринок продовольством, враховуючи відносно низьку частку витрат. Для поліпшення системи постачання населення свіжими продуктами довкола крупних міст були збудовані приміські фермерські пояси, які дають змогу сільгоспвиробникам швидко збувати свою продукцію в містах. Продуктивність аграрного виробництва збільшується через впровадження нових технологій і здійснюється за участю раціональної політики держави. Розроблено цілий пакет заходів державної підтримки фермерства навіть в умовах можливої кризи. Грамотно збудована модель ведення дрібного бізнесу вивела ефективність сільськогосподарського виробництва на рівень, набагато вищий від середнього в ЄС. Німеччина займає друге місце після Франції за обсягом виробництва продукції тваринництва, виробництво молока ж займає лідируючі позиції.

Нідерланди по праву можна називати еталоном стандартів якості сільсько-господарського виробництва Європейського Союзу. З огляду на відносно маленьку територію в країні переважають невеликі фермерські господарства. Тут вдалося збільшити продуктивність і якість сільгосппродукції, поступово використовуючи все менше ресурсів. Важливу роль у стійкому розвитку галузі відіграло й саме ставлення фермерів до роботи. Вони зосередилися на оптимізації виробництва. Запорукою успіху такої системи стало активне впровадження новітніх технологій в аграрний бізнес і, знову ж таки, ведення грамотної аграрної політики держави. Програми державної підтримки фермерів, впровадження передових досліджень і системи контролю якості й безпеки продукції в Нідерландах працюють як годинник. Політика уряду в галузі спрямована на відновлення природних ресурсів і стимулювання виробництва біопродукції. Останніми роками країна заслужено стала провідним світовим виробником сільськогосподарської продукції, займаючи лідируюче місце експортера після США [2].

Франція – один із найбільших в Європі виробників сільськогосподарської продукції, займає одне з провідних місць у світі за поголів'ям великої рогатої худоби, свиней, птиці і виробництвом м'ясомолочної продукції. Вирішальну частку продукції дають крупні фермерські господарства з наділом 20–100 га, але чисельно переважають дрібні і середні підприємства. За обсягом виробленої сільськогосподарській продукції Франція займає перше місце в Західній Європі і третє місце у світі після США і Канади. Уряд країни так само активно підтримує розвиток дрібних фермерських господарств, які мають велику цінність з погляду працевлаштування, стійкого використання природних ресурсів і забезпечення населення продовольством. Влада Франції виділяє колосальні суми на підтримку родинних фермерських господарств і в найближчі три роки планує подвоїти фінансування. Так само у Франції існує безліч програм підтримки для молодих фермерів, уряд у такий спосіб заохочує розвиток сільських територій [4].

В Австрії розмір соціального навантаження на 1 га земель складає приблизно 350 євро. Якщо земельна ділянка менша за 50 га, то середній розмір податку з 1 га – 50 євро з урахуванням того, що земля – власність фермера. Понад 50 га – фермер працює на загальній системі оподаткування. Якщо до цього додати єдиний соціальний внесок, то отримуємо 400 євро. «Наскрізна» дотація фермерам – близько 500 євро; 500 євро мінус 400 євро дорівнює 100 євро. (В Україні податок для аграріїв четвертої групи зріс до 125 грн з 1 га (раніше був близько 10 грн)! = близько 5 євро). Якщо земля в аграрія орендована, то її вартість варіює в межах від 250 євро до 1100 євро; 65 % австрійських фермерів мають постійні місця праці в інших галузях. А фермерство – це додатковий вид діяльності, спрямований на поліпшення власного фінансового становища. Оскільки не йдеться про сотні чи тисячі гектарів, то всю основну роботу з механізації на цих ділянках здійснюють кооперативи [2].

Висновки

1. Розвиток фермерства на місцях підвищує зайнятість у регіонах, посилює конкуренцію і нарощує податкові надходження до бюджету. Фермерські господарства мають велику цінність з погляду працевлаштування, стійкого використання природних ресурсів і забезпечення населення визначеними видами продовольства.

2. У перспективі фермерські господарства в Україні зберуться і розвиватимуться як ефективна й конкурентна (за наявності певних умов) форма організації ведення виробництва у сільському господарстві, оскільки саме вони об'єктивно мають переваги у виробництві цілої низки видів сільськогосподарської продукції, про що свідчить практика розвинутих країн світу.
3. Пріоритетними напрямками розвитку спеціалізації фермерських господарств України має бути організація органічного типу вирощування овочів, фруктів, ягід, картоплі, нішевих культур олійної та зернової груп. У цьому дрібнотоварні фермерські господарства мають певні переваги над крупними агрохолдингами.
4. Перехід фермерських господарств від зернової та олійної спеціалізації до овочевої і фруктової потребує значних інвестицій у розвиток складського господарства, системи гуртових ринків, що допоможе зберегти якість продукції та мінімізувати амплітуду коливань цін протягом року.
5. Об'єктивно необхідним шляхом розвитку фермерів в Україні є різнонапрямна кооперація їх діяльності – у сфері матеріально-технічного забезпечення, обслуговування, виконання технологічних процесів та операцій, збуту продукції. Тільки в такий спосіб фермери зможуть протистояти домінуванню в аграрній сфері економіки великих підприємств типу агрохолдингів. Крім того, об'єктивно перспективою подальшого розвитку сільського господарства в нашій державі є різні форми організації концентрації виробництва, а кооперація якраз і є однією з таких форм. Кооперативи позитивно впливатимуть на формування цін на фермерську продукцію і відповідне збільшення доходів фермерів.
6. Обов'язковою умовою забезпечення ефективного функціонування фермерських господарств є сприятлива державна політика та державна підтримка у сфері фінансового та консультативно-наукового забезпечення, як це має місце у розвинутих країнах Європи та в США.

Бібліографічний список

1. Гарбар В. В. Економічна сутність поняття сталого розвитку фермерського господарства / В. В. Гарбар // Економіка АПК. – 2014. – № 1. – С. 136–141.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agronews.ua/node/71625>.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fakty.ictv.ua/ua/ukraine/20161003-fermerstvo-v-ukrayini-shho-dopoma-gaye-agrariyam-vyzhyty/>.
4. Ключникова Н. Украинская мечта: фермерство по-европейски [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agronews.ua/node/49424>.
5. Лупенко Ю. О. Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади / Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивко, М. Й. Малік. – К., 2015. – 444 с.
6. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки / П. М. Макаренко. – К., 2005. – 682 с.
7. Маслак О. Проблеми та перспективи фермерства в Україні [Електронний ресурс] / О. Маслак // Агробізнес сьогодні. – 2015. – № 21(316). – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichnyi-gektar/3999-problemy-ta-perspektyvy-fermerstva-v-ukraini.html>.
8. Розвиток фермерських господарств в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://agroua.net/economics/documents/category-95/doc-94>.
9. Суліменко Л. А. Роль обслуговуючої кооперації в розвитку фермерських господарств / Л. А. Суліменко, О. В. Нечипорук // Вісник Житомирського нац. агроєкологічного університету. – 2012. – № 1(2). – С. 47–52.

10. Українське фермерство: особливості, проблеми, перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://a7d.com.ua/agropoltika/aktualna_tema/firsthands/1827-ukrayinske-fermerstvo-osoblivosti-problemi.html.

11. Яворська Т. І. Державна підтримка фермерських господарств: сучасні реалії / Т. І. Яворська // Зб. наук. пр. Таврійського дер. агротехнологічного ун-ту (економічні науки). – 2013. – № 4. – С. 250–254.

12. Яворська Т. І. Диференціація сільського господарства за розміром суб'єкта підприємницької діяльності / Т. І. Яворська // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 71–74.

Черевко Г. Фермерство в Україні: міф чи реальність

Представлено результати дослідження можливих шляхів подальшого розвитку фермерських господарств в Україні з врахуванням закордонного досвіду та можливого їх місця і ролі у виконанні завдань аграрної економіки. Проаналізовано динаміку та успіхи фермерства в Україні. Представлено результати вивчення та узагальнення інформації щодо розвитку фермерства та його державної підтримки в Європі.

Ключові слова: фермерські господарства, ефективність, зарубіжний досвід, шляхи розвитку.

Cherevko G. Farming in Ukraine: myth or reality

The results of research of possible ways of further development of farms in Ukraine are presented taking into account foreign experience and possible place and role of farms in execution of the tasks of agrarian economy. A dynamics and successes of farming in Ukraine are analysed. A dynamics and successes of farming is analysed in Ukraine. The results of study and generalization of information about farming development and its governmental support in Europe are presented in this article.

Key words: farms, efficiency, foreign experience, ways of development.

Черевко Г. Фермерство в Украине: миф или реальность

Представлены результаты исследования возможных путей дальнейшего развития фермерских хозяйств в Украине с учетом опыта других стран, а также места и роли этих хозяйств в выполнении заданий аграрной экономики. Проведен анализ динамики и успехов фермерства в Украине. Представлены результаты изучения и обобщения информации относительно развития фермерства и его государственной поддержки в Европе.

Ключевые слова: фермерские хозяйства, эффективность, зарубежный опыт, пути развития.

Стаття надійшла 07.03.2017.